

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Franz Baermann Steiner: Život a dílo

Štěpán Jindra

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

Franz Baermann Steiner: Život a dílo

Štěpán Jindra

Vedoucí práce:

PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

1 ÚVOD.....	6
2 ŽIVOT FRANZE BAERMANN A STEINERA.....	7
2.1 Praha – genius loci, město géniů.....	7
2.2 Dětská a mladistvá léta.....	9
2.3 Uprchlíkem v Anglii ve stínu II. Světové války.....	16
2.4 Léta poválečná – předčasně ukončený životní i kariéerní vrchol 19	
2.5 Steiner ve vzpomínkách Mary Douglasové a Evanse - Pritcharda.....	21
3 STEINERŮV VÝKLAD TABU.....	22
3.1 Předmluva.....	22
3.2 Původ a vymezení pojmu.....	23
3.3 Rozvedení pojmu.....	25
3.4 Tabu ve viktoriánské éře a evolucionistický přístup.....	27
3.5 Tabu ve Steinerově pojetí.....	32
3.6 Význam Steinerovy koncepce tabu.....	33
4 ZÁVĚR.....	35
5 RESUMÉ.....	36

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....37

7 SEZNAM INTERNETOVÝCH PRAMENŮ.....38

1 ÚVOD

Franz Baermann Steiner patří mezi osobnosti, jejichž význam byl doceněn až po smrti. Dílem za to mohla souhra nešťastných okolností, dílem velmi předčasné úmrtí. Práce, kterou po sobě zanechal je tak značně fragmentární, přesto zásadní. Svým pojednáním o tabu se výrazně vymezil proti zavedené antropologické tradici a předznamenal posun v perspektivě, s jakou se antropologové vztahují k objektům svého zájmu. Díky intenzivní práci jeho oxfordských kolegů a jejich následovníků, začíná mít v dějinách antropologie přeci jen pevné a viditelné místo. Zdá se však, jako by ve Steinerově případě hrálo roli stigma emigranta, které brání rozšíření hlubšího povědomí o této významné osobnosti v zemi, ze které pocházel. Nelze se totiž ubránit dojmu, že je v českém prostředí poněkud opomíjen.

Na poli antropologických publikací stěží najdeme kloudný odkaz. Václav Soukup se ve svých *Dějínách antropologie* o Steinerovi zmiňuje stručně jako o člověku, který Mary Douglasovou inspiroval ke studiu kulturních anomálií (Soukup 2005: 528). V Českém lidu pak lze najít recenzi zatím nejúplnějšího sborníku, který je Steinerovi věnován. Obsah *Taboo, truth and religion*, jak jej nazvali editoři Jeremy Adler a Richard Fardon, zde stručně shrnuje Zuzana Korecká (Korecká 2001). Záměrem této práce se tedy stalo především komplexní představení osobnosti Franze Baermanna Steinera českému publiku. Za tímto účelem je rozdělena do dvou tematických celků. První část se zaměřuje na Steinerův život a okolnosti, které ho dovedly ke kariéře úspěšného antropologa. Ve druhé části se pokusím shrnout zatím nejdůsledněji zpracovaný teoretický koncept, koncept tabu. Původním záměrem byla i návštěva míst, kde Steiner vyrůstal a případné hledání pamětníků. Nakonec jsem od něj však ustoupil. Po bližším seznámení s fakty se taková činnost ukázala být naivní a zbytečná. Místa Steinerova dětství a mládí v podstatě zanikla, stejně jako zde díky neblahým událostem první poloviny 20. století nenajdeme ani původní obyvatele.

2 ŽIVOT FRANZE BAERMANN STEINERA

2.1 Praha – genius loci, město géniů

Franz Baermann Steiner se narodil 12. října 1909 v Karlíně, tehdy pouze jako Franz Steiner. Jméno Baermann si osvojil až později, dle židovských zvyklostí po dědečkovi z otcovy strany. Praha té doby byla jedním z intelektuálních center střední Evropy, velkou měrou díky zdejší židovsko – německé komunitě. V prostředí města dýchajícího svou prastarostí a zároveň moderní evropské metropole, v blízkém sousedství a v komunitě s pevnými kořeny, vyrůstaly budoucí intelektuální elity. Již v dětství se Steiner seznámil s H. G. Adlerem a začalo se tak životní přátelství. Ostatně zachování Steinerova odkazu a díla je právě Adlerovou zásluhou, jeho syn Jeremy Adler spolu s Richardem Fardonem pak na toto téma zpracoval doposud nejkompexnější sborník.

Nejsou to jen některá přátelství, kvůli kterým je záhodno věnovat se Steinerovu mládí v Praze. Krom lidí, kteří ho obklopovali a dozajista inspirovali, působilo na budoucího vědce i samotné město. Stalo se prostorem, kde dospíval a nesmazatelně mu vetklo do paměti některé zkušenosti, které později činily Steinerův způsob myšlení tak unikátním. Podobně se rozepisuje i Adler a Fardon.

„Jako je běžné hledat původ Kafkova pocitu odcizení ve zkušenosti pražsko – německého žida, odříznutého jak od svých kořenů, tak kulturních center současnosti, je přínosné vidět Steinerův pozdější život v kontextu původu, který se tomu Kafkovu podobá (Adler, Fardon 1999: 22).“

Steiner v pražských kulisách opravdu začíná být takovým, jakým ho znali pozdější oxfordští kolegové. Ke Kafkovi se nakonec sám připodobnil básní „Kafka v Anglii“. Jaká ale byla Praha jeho dětství? Peter Demetz z Yaelovy univerzity, který zde sám vyrostl, nabízí poměrně

střízlivý pohled a nabourává tak ideál „Zlaté Prahy“. Zdůrazňuje, že šlo především o prostředí, v němž soupeřili Židé, Češi a Němci nejen v každodenním bytí, ale také na hlubší, strukturální úrovni (Adler, Fardon 1999: 22). Dokladem je obsazování určitých profesí i volba bydliště. Krátce, tehdejší pražané si kulturní, sociální i fyzický prostor signifikantním způsobem parcelovali. Demetz se sice neztotožňuje s obrazem „Zlaté Prahy“, ale zároveň vyzdvihuje liberální charakter tehdejší společnosti, který jednotlivé sociální skupiny sjednocoval. Tento liberální humanismus jistě našel svou odezvu i ve Steinerově výchově.

Prostorem, kde se do značné míry odehrával tehdejší intelektuální život byly kavárny. I ty měly svou obvyklou klientelu a odrážely tak výše zmíněné rozdělení (Demetz 1997: 430). Steinerův současník Hermann Kesten o tom píše poněkud pohrdavým tónem.

„Celý „pražský kruh“ je telefonicky spojen se samotným Bohem, všichni jsou kavárenští umělci vybavení mystickými symboly světa. Většina objektů jejich tužeb také posedává v kavárnách... (Adler, Fardon 1999: 23)“

J. Adler s Fardonem považují za pravděpodobné, že i dospívající Steiner patřil mezi tyto pravidelné návštěvníky pražských kaváren.

Pokud chceme podat ucelený obraz světa ve kterém vyrůstal, nelze opomenout jeho příslušnost k židovské komunitě. Přes určitou vnitřní krizi, ve které se nacházela, byla stále nositelem hodnot odlišných od těch „západních“. Navíc zde nacházíme jazykovou rozpolcenost, tradice kořenící v dávné minulosti, požadavky modernity, které nelze ignorovat, ale zároveň neschopnost na ně reagovat. Zápas protikladů, který Steinera inspiroval a formoval. Později dovedl toto napětí mezi židy, němci a čechy a jeho průvodní jevy generalizovat jako nástroj analýzy modernity a geopolitických procesů. Reagoval také zvláštní formou judaismu, oscilující mezi „rabínským judaismem“, kabalismem a racionalismem (Adler, Fardon 1999: 28).

Nejednotost židovského obyvatelstva kořenila už v doznívajícím 19. století. Čechům byli trnem v oku německy mluvící bohatí Židé, kteří ale měli podporu německé populace. Česky mluvící se stávali nepřijatelnými pro Čechy i Němce. Jazyková i existenciální rozdílnost vedla ke ztrátě sdílené identity. Steiner se narodil deset let po vypuknutí nechvalně známé Hilsnerovy aféry. Ideál liberálního humanismu sice obrousil hrany antisemitismu, z paměti ho ale nevymazal. Reakcí byly dva proudy, jimiž byl Steiner ve svém pozdějším životě ovlivněn. Za prvé politika tolerance reprezentovaná sociální demokracií, za druhé pražský sionismus inspirovaný Bruberovými ideály (Adler, Fardon 1999: 29). Stejně, jako ho tento svérázný svět provázal od dětství po dospělost a formoval jeho budoucí postoje, zasáhl ho i jeho násilný zánik. Steiner byl člověk velmi citlivý, drastickou ranou pro něj byla například smrt jeho sestry Suse v roce 1932. Nepřestával o ní mluvit ani později v Anglii. Samotný holocaust pak nezažil bezprostředně, ale tragicky pociťoval utrpení své rodiny, přátel i „lidu“.

2.2 Dětská a mladistvá léta

Předchozí podkapitola představila určitý kontext, ve kterém Franz Baermann Steiner vyrůstal. Jaké však byly konkrétně jeho osudy? Bylo řečeno, že se narodil v roce 1909 v Karlíně. Otcova rodina měla kořeny v Tachově, matka byla z Prahy. U Steinerů se mluvilo německy, ačkoliv J. Adler a Fardon nevyklučují ani přítomnost češtiny. Rozhodně se nejednalo o ortodoxní židovskou rodinu. Naopak, s judaismem se malý Franz seznámil důsledněji až ve škole. Jeho otec byl maloobchodník, živící se prodejem impregnovaného oblečení, zboží z kůže a linoleí. Prospívající obchod zajistil mladému Steinerovi prostředky k cestám i ke studiu, jehož první významnou etapou bylo Německé státní gymnázium ve Štěpánské ulici. Nastoupil na něj v roce 1920. Dalo by se říci, že Steiner vyrůstal ve velmi moderní, liberální rodině, kladoucí důraz na vzdělání, sečtělou a ideály sociální demokracie. Mozaiku jen doplňuje upozadění náboženství a otcova tendence k ateismu (Adler, Fardon 1999: 29).

Malý Franz si rychle oblíbil četbu a jedním z jeho nejoblíbenějších žánrů se staly cestopisy. Mezi nimi nechyběl ani proslulý Defoeův Robinson Crusoe. J. Adler se domnívá, že právě s postavou Evropana uvíznuvšího v cizím, zdánlivě nepřátelském světě a čelícího setkání s drasticky odlišnou kulturou lidožroutů, souznil. Ostatně sám Steiner věnuje Robinsonovi prostor v autobiografické básni *Conquests*. Podle Adlera a Fardona se právě na tomto příběhu učí rozlišovat mezi perspektivami a negeneralizovat na základě vlastní zkušenosti. Rodí se tak určitá metoda uvažování, která mu později, v antropologické praxi, umožňuje vymezit se vůči tradičním kategoriím západní vědy, obohacením o perspektivu *těch druhých*. Podobný vztah měl Steiner i k Melvillově *Bílé velrybě*. Zde si zvýraznil konkrétní pasáž, ve které se Izmael podílí na Kvíkvegově modlitbě. Údajné modloslužebnictví pak ospravedlňuje reflexí vlastní náboženské pravdy a následnou projekcí do Kvíkvegovy perspektivy. Jak uvidíme, ne náhodou Steinera zaujal tento příklad, kdy se, podepřeny značnou empatií, spojují zdánlivé protiklady.

Kromě četby oplýval zanícením pro biologii. Nejednalo se o obyčejný „koníček“, Steiner přistupoval i k této zábavě metodicky a opravdu studoval objekty svého zájmu. Je docela možné, že by biologické zaměření preferoval i v dalším životě, nicméně mu to nedovoloval slabý zrak (Adler, Fardon 1999: 32).

Silný vztah k přírodě prozrazuje i další záliba. Ve stejném roce, ve kterém nastoupil na gymnázium, vstoupil Franz i do *Wandervögel*¹. O tom, jak jejich ideály rozvíjel se rozepisuje H. G. Adler v nepublikované práci *Dopis doktoru Rabinovi*.

„Tyto ideály bral velmi vážně a rozvíjel je v souladu s vlastními, často až do extrému. „Přírodní život“ byl tím, oč usiloval. Příležitosti které nabízely výlety a letní tábory kombinoval s vlastními vědeckými zájmy a stal se tak osobitým členem skupiny. Jeho sociální a socialistické nadšení, kterému nedovoloval přerůst do sentimentelní roviny, určovali jeho budoucnost i život. Zašel dokonce tak daleko, že odmítl všechny

¹ Německá mládežnická organizace podobná skautu (Adler, Fardon 1999: 33).

průmyslové produkty. Zamýšlel výrobu vlastního vybavení z přírodních zdrojů a téměř se vzdal psaní na papír, který nahrazoval březovou kůrou (Adler, Fardon 1999: 33).“

Ač byl v té době ještě chlapcem, přeci jen takové svědectví vypovídá něco o jeho charakteru. Lze se také důvodně domnívat, že některé rysy přetrvaly a byly pro Steinera typické i v dospělosti. Mezi ně patří jak důslednost a zarputilost se kterou se věnoval stanoveným problémům, tak poněkud civilnější doživotní záliba v turistice. Z *Wandervögel* nicméně nakonec vystoupil a jako sedmnáctiletý zahajuje členství v Studentské rudé unii. Později i zde ukončil činnost a přestoupil do jiné organizace, pravděpodobně Mládežnické komunistické organizace, nebo samotné komunistické strany. Marxovy myšlenky tehdy na Steinera velmi zapůsobily a ovlivnily ho zásadním způsobem. Hlásal ideály sociální spravedlnosti, volné lásky, zrušení peněz a společného vlastnictví. Především ale studoval marxismus v širokém kontextu a četl daleko za rámec základní literatury. Otevřela se mu témata kolonialismu a diskriminace, problematika oblastí jako Čína, Mexiko a Indie. Rozvinul se zájem o exotické společnosti, vzbuzený v dětství Defoeovým trosečníkem. V roce 1930 sice zpřetrhal s komunisty veškeré vazby, nicméně toto období ho nasměrovalo směrem k sociálním vědám. Také ho vybavilo pochopením minorit a utlačovaných a silným smyslem pro sociální spravedlnost (Adler, Fardon 1999: 34).

Steiner i na gymnáziu rozšiřoval své literární obzory. Věnoval se mimo jiné poezii a patrně s ní sám experimentoval. Tuto zálibu si rovněž podrží do konce života. Ostatně i jeho autobiografie je zpracována formou básní v cyklu *Conquests*. Posuzováno dle vyhledávače google, je v České republice znám spíše jako básník, než antropolog. V tomto kontextu ho představuje web Jihočeské vědecké knihovny *Kohoutí kříž*, věnující se šumavské německé literatuře. Šumavu navštěvoval už s *Wandervögel* a kraj mu učaroval. Strnulost a zadumanost šumavských hor a legendy, které je opřádaly, jitřily Steinerův smysl pro mystické a mytické. Právě proto snad propadl poetické symbolice, která příběh do podoby mýtu

formuje. Všechny tyto prvky jsou obsaženy v pozdější básni „Vzpomínka na Šumavu“.

Dokáže nějaká krajina
 tak vrchy, kameny a zeleným hovorem lesa
 sevřít svého hosta?
 Pevná vůle času
 je bratrsky přísná ke skalám;
 jsi, starší nad obry,
 doslova horskou podobou pokory.
 Nerad bych doloval slova,
 jimiž bych vzýval tvůj obraz, Šumavo.
 Krásně už tak učinil jeden ze šlechtných
 a tak mi zůstaň před poloviční branou
 tišší než každý jiný sen.

A nikdy neporušíš svou báseň.
 Jak tiše šel jsem tenkrát po tvých stezkách...
 Slyším ještě teplý výdech barev,
 jas stoupá dosud z mechu něžných svahů
 jak věrná píseň v zlatavém tvém třpytu.²

Zájem o náboženství, východní mystiku a mytologie se přímo kryje s obdobím, kdy vlahne jeho nadšení pro marxismus. Nakonec zcela převládnu. Steiner neuspokojoval prostý politický rozměr, hledal cosi hlubšího a bližšího duchu. Adler a Fardon poukazují, že tak činil opět svým osobitým způsobem a nespokojoval se s nabídnutou formou.

„Charakteristický zájem o východní náboženství kupodivu nenabyl nejkonkrétnější podoby v jeho učenosti, ale v náboženském synkretismu evidentním v autobiografické básni Conquest, kde se snoubí myšlenky buddhistické, taoistické, židovské a muslimské (Adler, Fardon 1999: 35).“

² Kohoutí Kříž : šumavské ozvěny [on-line] . Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, c2001-2012, poslední aktualizace 25.04.2012. [cit. 25.04.2012]. Překlady a české texty Jan Mareš, elektronická verze Ivo Kareš. Dostupné z: <http://www.kohoutikriz.org>

Pokud sledujeme Steinerova studia na gymnáziu, můžeme jasně vidět základy neochoty spokojit se s zavedenou tradicí, ale přistupovat k problémům kriticky. Právě v této době se formovaly jeho postoje, v této době krystalizoval okruh jeho zájmů a to takovým způsobem, že předznamenával pozdější kariéru antropologa. V neposlední řadě se upevnil cit pro přírodu a cit umělecký. Obé se později promítne ve Steinerově poezii. V roce 1928 nicméně Franz Baermann Steiner odmaturoval a začal studium na vysoké škole.

Vysokoškolská studia a první zahraniční cesty

Steiner se zapsal na Německou univerzitu v Praze, kde si za obor zvolil filologii se zaměřením na semitské jazyky. Etnologii, která neměla na Německé univerzitě pořádné zastoupení, navštěvoval jako doplňující předmět u profesora Fritze Paudlera. Souběžně se také externě zapsal na přednášky z etnologie a turečtiny pořádané Karlovou univerzitou pod vedením profesora Jana Rypky. Zjevně projevoval enormní nadání pro jazyky, věnoval se minimálně devíti a většinu z nich v pozdějším životě na různé úrovni ovládal.

V roce 1930 svá studia přerušil a odcestoval do Jeruzaléma, kde na Hebrejské univerzitě studoval moderní arabštinu. Zde bydlel u židovského filosofa Hugo Bergmana. Prostředí pro něj bylo inspirativní hned z několika důvodů. Bergman se z mládí znal s několika autory, které Steiner obdivoval, v čele s Kafkou. Odehrávaly se zde debaty o sionismu, které ovlivnily Steinerovu publikaci *Politika orientu* (Adler, Fardon 1999). Bergman si byl mimo jiné vědom důležitosti komparativní metody a se Steinerem se o své názory podělil. Prostředí Palestiny však především umocnilo vědomí židovské identity, identity „orientálce narozeného na Západě (Adler, Fardon 1999: 39). O generaci starší filosofové a sionisté ostře kontrastovali se světem, který Steiner zanechal v Praze. Zatímco pražští židé řešili konflikt ortodoxních forem judaismu a nároků modernity, sionisté v Palestině se snažili definovat svou identitu tak, aby byla integrální a snesla sdílení společného prostoru s arabskou populací.

Vytvářel se zde koncept jakéhosi „židovství“, který však nebyl založen na rase, ale na kulturním kapitálu. Judaismus byl logicky výraznou oporou tohoto konceptu. Steiner se z Palestiny navrátíl jako zastánce tradičního judaismu, ač se v praktickém životě příliš nevěnoval jeho nařízením. Bezpochyby byl věřícím, samotný rituál ale patrně považoval spíše za lidský výtvar. Ostatně to naznačuje i výše zmíněná pasáž z *Bílé velryby*. Kromě judaismu akcentoval příslušnost Židů do orientálního kulturního prostoru. Hledání alternativ vůči západnímu modelu, ať už se jednalo o mladické nadšení pro přírodní život nebo pozdější marxistickou fázi, v Palestině vykrytalizovalo v definici sebe sama jako reprezentanta orientu.

Po návratu do Prahy dokončil Steiner přerušené studium. V roce 1935 absolvoval s prací *Studien zu arabischen Wurzelgeschichte*³. Steinerův život po návratu do Prahy popisují Fardon a Adler jako relativně bouřlivý, oscilující mezi životem akademickým, literárním, sexuálním a sionistickým. V oblasti literatury se stal známou osobností. Poznal Maxe Broda i spisovatele, kteří těm z pražského kruhu předcházeli. Ve své generaci se stal výraznou postavou a bezpochyby směřoval na dráhu úspěšného básníka – nejen jako autor, ale i jako překladatel.

Po obdržení doktorátu na Německé univerzitě se Steiner vydal studovat do Vídně, tentokrát již přímo etnologii. Geograficky se zaměřil na oblast Sibiře, protože ho fascinovaly arktické společnosti. Uplynul rok, když se na podzim 1936 vypravil do Londýna, kam ho zlákal přednášky Bronislawa Malinowského. Mimo to pracoval v proslulé knihovně Britského muzea. Zde strávil přibližně půl roku, aby se později krátce vrátil do Prahy. Psal se rok 1937. Steiner brzy odjel mezi Romy na Zakarpatské Rusi, kde uskutečnil jediný terénní výzkum ve svém životě. Volba romského etnika pravděpodobně nebyla náhodná. Mezi situací Romů a Židů mohl vidět určitou podobnost. Snad i mimo Palestinu zkoumal, jakými mechanismy a zda odolává svébytná kultura tlakům modernizace. Zda dovede koexistovat v rámci státu, kterému dominuje kultura odlišná.

---

³ *Studies on the history of Arabic roots* (Adler, Fardon 1999: 42).

Když se navrátil zpět do Prahy, uvedl se prvními přednáškami a publikacemi. Atraktivní přednáškové téma „*Úvod do umění primitivních národů*“ doplnil studií, představující etnologii mladým lidem (Adler, Fardon 1999: 47).

Na počátku roku 1938 se vrátil zpět do Anglie s cílem začít akademickou dráhu. Za pohnuté situace po Mnichovské dohodě se vypravil na Druhý mezinárodní kongres antropologických a etnografických věd v Kodani. Jeho české občanství mohlo v této situaci cestu do Anglie zkomplikovat, ta ale proběhla bez větších problémů. Ze Steinera se však stal uprchlík, který se již nemohl vrátit. Svou rodinu ani Prahu už pak nikdy nespatriil. Jen těžko si lze představit, jakou ranou to muselo být pro mladého člověka, kterému se právě otevíraly možnosti po nichž toužil, jen aby náhle ztratil něco tak elementárního, jako je domov. Stejně zdrcující musela být ztráta většiny dosavadní práce, výsledků jeho vědecké i studijní činnosti. Především přišel o celý svůj terénní výzkum, práci, která je v antropologii chápána jako iniciační bod. Její možnou podobu vyvozují Adler z Fardonem ze Steinerova curriculum vitae, ve kterém hovoří o snaze aplikovat v terénu Malinowského metodu zúčastněného pozorování. Dále podle nich téma zapadá do koncepce popularizačních přednášek, které vedl v Praze. V neposlední řadě nevyklučují formu publikace výrazně se opírající o fotografický materiál (Adler, Fardon 1999: 55).

V práci prezentované na 2. mezinárodním kongresu antropologických a etnologických věd v Kodani se věnoval konkrétnímu projevu víry v reinkarnaci u společností severní Euarasie, spojenému s obětováním psa. Za tímto účelem analyzoval několik subarktických společností. Výsledkem studie je vymezení se vůči difuzionistickému pojetí. Podle Steinera se mohou kulturní formy v jednotlivých místech lišit, neboť vycházejí z konkrétní sociální praxe. Když pak ve dvou člancích vstoupil do diskuze o podobnostech a distribuci některých předmětů materiální kultury, upozornil, že je, vzhledem k úrovni tehdejších znalostí, třeba tyto podobnosti přisoudit spíše na sobě nezávislé sbíhavosti (Adler,

Fardon 1999: 55). Jinými slovy, tyto prvky se vyvinuly nezávisle, ne jako důsledek difuze jednoho prvku z prapůvodní kultury. Všechny práce souvisí s teorií kulturních okruhů, příznačnou pro německou etnologii. V tomto byla pro Steinera logicky teoretickým rámcem.

2.3 Uprchlíkem v Anglii ve stínu II. Světové války

Uprchlík Steiner si Anglii zpočátku neoblíbil, na což měly bezesporu vliv i okolnosti jeho pobytu. Zprávy o stále se horšící situaci v okupovaném Československu stejně jako dopisy od rodičů ho trápily. Zároveň se s rostoucími persekucemi ztenčovala podpora, kterou si mohli vůči svému synovi dovolit. Snaha odjet za strýcem do Ameriky se ukázala marnou, neboť úřady nemohly Steinerovi cestu povolit. Přišel o většinu své práce, včetně absolventské. I akademické prostředí mu, v porovnání s Vídeňským, přišlo poněkud zkostnatělé.

Situace se poněkud zlepšila, když byl jako uprchlík - intelektuál pozván do Oxfordu filologem Christopherem Cooksonem. Ten si Steinera oblíbil a převzal nad ním patronát. Od té doby pobýval u Cooksena, který s československou exilovou vládou dojednal stipendium. Také použil svého vlivu, aby Steinerovi pomohl s přijetím na Magdalenskou kolej a vstupem na oxfordskou půdu s reputací mladého antropologa (Adler, Fardon 1999: 61). Stále se psal rok 1938.

Nebýt chmurných souvislostí, dalo by se „uvíznutí“ na Oxfordu považovat za požehnání. Steiner si, ať vlastním přičiněním nebo šťastnou náhodou, vždy dovedl udělat přátele mezi nejvýraznějšími představiteli proudů, které ho zajímaly. Nyní se měl seznámit s vůdčími osobnostmi britské antropologie reprezentované v této době funkcionalistickým pojetím. S jedním představitelem tohoto směru se již setkal dříve. Bronislaw Malinowski však ve stejnou dobu, kdy se Steiner zabydluje v Oxfordu, odjel do Spojených států. Otázkou je, nakolik by si Steiner přál dále studovat právě pod jeho vedením. Deníkové zápisy, ve kterých reflektuje přednášky absolvované mezi lety 1936 – 37, vypovídají o

zdrženlivosti až odměřenosti, kterou v něm vyvolala Malinowského prudkost a nekritické sebevědomí. Přesto ho velmi respektoval (Adler, Fardon 1999: 63). Profesorem na Oxfordu byl v roce 1937 jmenován Radcliffe – Brown a vzhledem k Malinowského absenci se stal ústřední postavou britské antropologie. Steiner k němu choval větší sympatie a na doporučení se v akademickém roce 1939 – 40 zapsal do čtvrtletního programu se svým výzkumným projektem *Komparativní studie podob otroctví*⁴. Téma, ve kterém rezonuje identifikace sebe sama jako dědice židovství a historického odkazu s ním spojeného i potřeba postihnout hrůzy, kterých se na jeho lidu i rodině dopouštěla nacistická diktatura. Stále více na něj také působí vliv britské antropologie. Skrze Simmela a francouzskou sociologii přehodnotil svou představu o antropologii v německém prostředí zaštitěné spíše historickou metodou. Zatímco ranné práce i forma jakou Steiner budoval vlastní židovskou identitu, předpokládají spíše představu jasně charakterizovatelné kultury s hlubokými historickými kořeny, svým způsobem statické, nyní začíná chápat, že je třeba na kulturu nahlížet dynamicky a namísto metod historických čím dál tím více inklinoval k sociologickým. Změnil se i geografický region, na který se soustředil, ač z donucení. Materiály pro další studium arktických společností především asijského Ruska, v Oxfordu nebyly. Přeorientoval se tak na aktuálně populární Afriku. Fardon s Adlerem popisují Steinerovu cestu k vlastnímu metodickému přístupu lemovanou několika důležitými patníky. Prvním, na kterém symbolicky spočinul, byla Vídeňská etnologie, teorie kulturních okruhů a historická metoda. Dalším funkcionalismus Bronislawa Malinowského. Ten dále rozvinul strukturální funkcionalismus Radcliffea – Browna, který ho nasměroval k poslednímu významnému mentorovi, E. E. Pritchardovi. Toho měl možnost poprvé potkat na přednášce roku 1939 a Pritchard mu opravdu zaimponoval. K jejich vztahu se dostaneme později.

Práce na studii mechanismů otroctví pokračovala více než uspokojivě, ačkoliv sestávala zatím především z analýzy sebraného materiálu. Pozitivně o ní referoval grantové komisi československé exilové

⁴ *A Comparativ Study of the Forms of Slavery* (Adler, Fardon 1999: 66)

vlády sám Radcliffe – Brown (Adler, Fardon 1999: 67). Po třech letech strávených na Oxfordu si Steiner na Anglii zvykl, jeho kariéra a intelektuální rozhled se posunuly opět o něco dále a on našel určitou jistotu. Pokud však dnes máme možnost s odstupem sledovat Steinerův životní příběh, nelze se ubránit pocitu, že tyto nadějně momenty byly vždy až osudovým způsobem přetřaty osobní tragédií. V roce 1942 měly Steinerova potkat hned dvě. Prvně na jaře ztratil veškeré materiály a poznámky ke své práci při ztrátě zavazadla cestou vlakem. Popsal ji následovně.

„...roky jsem shromažďoval materiál pro vysoce poutavou a novátorskou sociologii otroctví, beroucí v úvahu jeho rozličné podoby. Studoval jsem západoafrické zrušené otroctví a jeho malajské paralely., strávil jsem měsíce zkoumáním indického kastovního systému a principů tamního otroctví, vypracoval jsem rozumnou teorii o propouštění z otroctví v aztéckém právu. ...práce se stala tak rozsáhlou, že zaplnila téměř celý kufr. Ten byl tak těžký, že si muž, který ho ukradl ze hlídaného zavazadlového vagonu musel věřit, že byl plný šperků a nebo alespoň sardinek (Adler, Fardon 1999: 68).“

Ačkoliv z tohoto popisu i jiných historek, kterými tuto ztrátu později obdařil, zní jistá snaha o pobavení, ztráta pro něj byla zdrcující. O druhé a daleko závažnější tragédii, totiž smrti jeho rodičů v koncentračním táboře Treblinka, neměl tehdy ještě tušení. Neexistující práce znamenala také zastavení grantového toku a Steiner se musel nechat zaměstnat v Mezinárodním africkém institutu. Zadané publikace paradoxně dokončil až v roce 1950. Jisté je, že se někdy v období po roce 1942 udála zásadní změna v jeho myšlení, spočívající v definitivním upuštění od teoretických základů, kterými ho vybavilo předchozí studium v Praze a Vídni. Dle Adlera a Ferdona ji lze postřehnout v práci *„Jak definovat pověru“*. Vymezuje zde pověru ve dvou rovinách. V té první slouží skrze společnost k eliminaci vnějšího nebezpečí, v druhé ji společnost skrze jednotlivce užívá k eliminaci možného nebezpečí, které pro ni může představovat on sám (Adler, Fardon 1999: 229). Výše zmínění autoři zde

vidí rozvíjející se teorii vztahu sociálních útvarů a nebezpečí, kterou Steiner propojil své politické a antropologické myšlení (Adler, Fardon 1999: 72). Bezesporu došlo k evidentní změně kurzu. Objektem zájmu již není kultura reprezentovaná konkrétními projevy a materiální základnou, ale jeden z funkčních principů společnosti, který můžeme považovat za všeobecně sdílený. Steiner se tak intelektuálně ocitl ve zlomovém bodě. Ze studenta se stal vědcem. Přestal následovat trend, stal se místo toho tím, kdo ho formuje.

Nežil jen profesním životem, ale nadále rozvíjel své bývalé koníčky. Pokračoval v psaní poezie, včetně rozsáhlého autobiografického projektu „*Conquests*“. Neopustila ho ani záliba v dlouhých výletech do přírody, jen Šumavu nahradil Skotskou vysočinou. Byl oblíbeným člověkem se zálibou v tanci a v Anglii si našel mnohé přátele. Některé z řad emigrantů, jakým byl i on, některé, se kterými sdílel orientální identitu. Z těchto přátelství je nezbytné jedno vyzdvihnout – přátelství s Eliasem Canettim. S Canettim stihl Steiner ještě před válkou seznámit H. G. Adler, jednalo se tedy o společného přítele. Jejich vztah byl během válečných let bouřlivý a plný žárlivosti, nicméně nakonec přetrval až do Steinerovy předčasné smrti. Válečné období, které uvrhlo akademický prostor do jakéhosi bezčasí či stáze, se pro něj stalo paradoxně plodným a formativním. Posledním článkem v mozaice se ale stala rostoucí jistota, že oba Steinerovi rodiče zemřeli v koncentračním táboře. Podstatným prvkem jeho myšlení se nyní stalo utrpení (Adler, Fardon 1999: 84). To se ještě prohloubilo s koncem války, kdy už o jejich smrti nebylo pochyb.

2.4 Léta poválečná – předčasně ukončený životní i kariéerní vrchol

Konec války přinesl přeci jen jednu útěchu. H. G. Adler, přežil internaci v Terezíně a v roce 1947 také emigroval do Británie. Trojice intelektuálů Steiner, Adler a Canetti se tak stala kompletní. Z pochopitelných důvodů jejich mysl zaměstnávala především snaha pochopit a vypořádat se s hrůzami holocaustu. Steinerovu a Canettiho

reakci na téma holocaustu souhrnně v poslední době zpracoval Michael Mack⁵. Obnovil se také život na Oxfordu. Vrátil se Radcliffe - Brown i Eavans - Pritchard včetně dalších výrazných postav, jakou byl například Mayer Fortes. Vojenskou službu také ukončili mnozí nadějní studenti a tamní katedra antropologie byla dokonce v lepší kondici, než před válkou. Steiner měl v následujících letech obhajovat svoji doktorskou práci. Tyto pozitivní vyhlídky však zastiňovalo jeho chátrající zdraví, na kterém se podepsala tragédie holocaustu. Po nervovém zhroucení v roce 1946 se zdravotní problémy prohlubovaly, až k infarktu v roce 1949. V souladu s autory sborníku *Taboo, Truth and Religion* si dovolím citovat historku z nemocnice, kterou Steiner tuto fatální zdravotní komplikaci popsal Pitt – Riversovi. Nejen, že uvedená citace ilustruje nezdolný charakter, pro nějž vše zapadá do širšího rámce, ale svou laskavostí téma alespoň trochu odlehčí.

„...Franz mi vyprávěl, jak mu Meyer (Fortes) zachránil život: když tam ležel – před posledním vydechnutím – Meyer, informovaný o jeho nepravděpodobném přežití a znalý jeho náboženské víry, začal mu recitovat příslušnou pasáž z judaistického písma. Slyšet starého ateistu chrlit svatý text, ve který nevěřil, na očividně umírajícího muže, zapůsobilo na Franze dojmem tak stupidního pokrytectví a rozezlilo ho natolik, až jeho srdce vztekem nabylo na síle a začalo bít dvojnásobnou rychlostí – byl zachráněn(Adler, Fardon 1999: 88)!“

Následujícího roku byl Steinerovi udělen doktorát a on i přes chatrné zdraví začal učit. Zároveň konečně získal britské občanství. Díky své povaze byl všeobecně oblíbený. Zda tušil, že se počítají jeho poslední léta, nelze soudit, nicméně v tomto období byl pln nových nápadů. Přemýšlel o terénním výzkumu v Africe a pracoval nebývalým tempem. Právě mezi lety 1949 – 52 vznikly nejzásadnější práce, včetně přednáškového cyklu postihujícího téma *Tabu*. Kolegové, jako Evans – Pritchard, o Steinerovi referují v superlativech; nejvzdělanější ze

---

⁵ MACK, Michael. *Anthropology as Memory: Elias Canetti's and Franz Baermann Steiner's Responses to the Shoah*. M. Niemeyer, 2001

středoevropských židovských intelektuálů či dokonce intelektuálů (Adler, Fardon 1999: 94, 95). Přes mnohá opravdu dobrá přátelství se ale nevyhnul sklíčenosti, se kterou popisuje svůj život v Anglii v dopisu z roku 1951.

„Zde je jen práce. Pokud se setkám s lidmi jinak, zabřednou do další z těch nekonečných debat o válce. Většinou je to jen tlachání. Lidé chtějí jen uklidnění a útěchu. Já to naneštěstí nedokážu. V podstatě se společnosti raději vyhýbám. Ne, nemohu nikomu dát pocit klidu a bezpečí, to už teď nemůže nikdo.“

V tom samém roce i přes špatný zdravotní stav odjel do Španělska, které pak stihne navštívit ještě jednou. Teplé středozezemské klima mu zjevně prospělo po zdravotní i psychické stránce. Potkal také svou životní lásku Iris Murdochovou, což učinilo jeho pohled na Anglické klima optimističtější. Autoři výše zmíněného sborníku rozebírají vztah obou lidí až do delikátních podrobností, pro účel této práce však nejsou důležité. Za zmínku stojí snad jen fakt, že Iris Murdochová otálela se sňatkem, což ho velmi trápilo. Bylo 26. listopadu 1952, když konečně se sňatkem souhlasila. Tehdy Steiner naposledy tragicky dostihl „osud“. Ještě téže noci zemřel a 28. listopadu byl pohřben na židovském hřbitově v Oxfordu.

2.5 Steiner ve vzpomínkách Mary Douglasové a Evanse - Pritcharda

Steiner si za svého působení na Oxfordu našel mnohé přátele. Vzpomínky některých z nich mohou zajímavým a lidským způsobem dokreslit obraz, který byl předložen výše. Ze vzpomínek Mary Douglasové se například dozvídáme, jaký byl jeden z důvodů Steinerova nedocenění. Své myšlenky předkládal u sklenky s takovou skromností, že vytvořil dojem jejich obecnosti. Vzpomíná také na ztracenou práci o otroctví, při jejímž psaní Steiner narážel na projevy nesvobody v takových oblastech, jakou je ženství. Douglasová poznamenává že v kontextu feminismu

šedesátých let mohl být průkopníkem a hrdinou. Sama pak přiznává, že byla Steinerovým myšlením výrazně ovlivněna. Své vzpomínky zakončuje následovně.

„Pokud mohu jmenovat dvě radikální ponaučení, kterých se mi od Steinerja dostalo a které zaštiťují zbytek, jednou byla odvaha postavit se zavedeným vědeckým klasifikacím, obejít zavedené tradice za účelem srozumitelnějšího sestavení souvislostí. Další upamatování se, že myšlenky nejednají jako nezávislé kategorie, ale jsou vždy vytvářeny a ustavovány oběhem mezi jednotlivci (Adler, Fardon 1999: 13).“

Sám Evans – Pritchard pak napsal Steinerův nekrolog. Stručně shrnul jeho životní osudy a vzpomenu ho jako člověka, kterého velmi nepříznivé okolnosti učinily obdivuhodně tolerantním, klidným a vlídným.

3 STEINERŮV VÝKLAD TABU

3.1 Předmluva

Tabu je Steinerovou nejvýraznější prací, která však vyšla až po jeho smrti. K vydání ji připravila Laura Bohannanová a poprvé vyšla v roce 1956. Jedná se o soubor přednášek, které vedl na Oxfordu v roce 1950. Téma si nevybral náhodou, jedná se o jeden ze zásadních antropologických a sociologických pojmů. Dekonstrucí pojmu a jeho novým vymezením tak v podstatě demonstroval, jakým způsobem by se měla poválečná antropologie ubírat. Zdůrazňoval potřebu reagovat na změnu způsobu práce, ze které vyplývá i změna antropologovy perspektivy – zúčastněné pozorování. Zatímco dříve erudovaný odborník vyhodnocoval materiál sebraný různými “dobrodruhy”, nyní sám odjížděl do terénu, kde byl s danou problematikou konfrontován přímo. Tato proměna však nebyla dostatečně reflektována metodou. Za přežitků

Steiner v tomto případě považoval především tehdejší pojetí komparace, mající původ již v Durkheimovské sociologii. Vymezil se tak vůči svému učiteli Radcliffe – Brownovi.

Pojmenoval několik základních problémů. Prvním bylo jen velmi omezené užití komparativní metody, aplikovatelné pouze na jednotlivosti, například konkrétní instituci, namísto celku. Zjednodušeně nelze srovnávat ani pouhé dvě společnosti v celé jejich komplexitě. Další slabinou, na kterou poukazoval, je samotný způsob použití, který měl – dle Radcliffe Browna – dvojí podobu. V prvním případě se stanovil ideální model, na jehož podporu byl sestaven soubor četných jednotlivých, vzájemně co nejrůznorodějších příkladů, jejichž srovnáním se ověřovala správnost výroků o stanoveném ideálním modelu. Druhým způsobem bylo studium různorodosti sociálních jevů, podobností i odlišností. *Tyto podobnosti a rozdílnosti byly následně vysvětleny tvrzeními, založenými na srovnávacím postupu, přičemž se nejednalo o výsledky pozorování nebo jiné metody přímého porozumění* (Adler, Fardon 1999: 105). V neposlední řadě tehdejší antropologie dle Steinera postrádala aktualizovaný pojmový aparát.

„...význam pojmů objevujících se v terminologii komparativní a analytické sociologie se odcizil, aniž bychom to postřehli (Adler, Fardon 1999: 107).”

V *tabu* Steiner našel pojem problematický paušalizací a rozostřeným významem, přímo volající po novém uchopení. Zároveň se jedná o atraktivní téma, které bylo několikrát odborně zpracováno. Otevřela se tak cesta nejen ke kritice vymezení samotného pojmu, ale celého tehdejšího diskurzu.

3.2 Původ a vymezení pojmu

Steinerovy aktivity se vždy pojily se značným zanícením, vědecké studie nevyjímaje. Často se tak úzkostlivě snažil neopomenout jedinou souvislost s objektem svého zájmu, až objem práce neustále narůstal,

aniž by byl v dohledu její konec. Značná pečlivost a důslednost je patrná ve většině prací a odráží se v jejich struktuře. Poplatně svým filologickým kořenům tak nejprve vždy důkladně etymologicky vymezil samotný pojem a jeho význam. Přednáškový cyklus *Tabu* není výjimkou. Před samotným rozbořem však přednesl encyklopedickou definici Margaret Meadové. Ta bude také první, kterou o několik stránek dále vyvrátil. Meadová zde předpokládá automatickou autoritu *tabu*, jehož porušení tak není trestáno lidským nebo nadpřirozeným prostředníkem, ale má své následky (Adler, Fardon 1999: 108). To Steiner pohodlně vyvrací o několik stránek dále citací z deníků kapitána Cooka, který pojem zaznamenal prvně. Obyvatelé ostrova zde fyzicky potrestali ženu, která pozřela zakázané jídlo.

Cook ve svých deníkových zápiscích považoval význam *tabu* za nejasný. Většinou se vztahoval k věcem, které byly pro určitou skupinu nedotknutelné. Cook se však zmiňuje o použití slova i v kontextu posvátnosti. Steiner se pozastavuje nad důvodem neschopnosti pochopit význam slova. Evropanovi se různá omezení spojená s *tabu* mohla zdát směšná a nesmyslná (Adler, Fardon 1999: 111). Pokud nebyl schopen vidět účel, nemohl také pochopit význam, který spojoval posvátné s nedotknutelným. Steiner citoval mnohé z pasáží Cookova deníku a zjevně považoval za důležité poukázat, jakým způsobem se skrze ně konstruoval význam pojmu *tabu* v evropském prostředí.

„...používají slovo „tabu“ lhostejně jak pro osoby, tak pro věci. Říkají že domorodci byli tabuizovaní, nebo záliv byl tabuizovaný a tak dále. Slovo je také používáno k vyjádření něčeho posvátného, významného nebo zasvěceného. Král Owhyhee tak byl oslovován Eree – taboo; lidská oběť tangata taboo; a stejným způsobem se mezi obyvateli Přátelských ostrovů (Tonga) nazývá sídelní ostrov krále, Tonga – taboo (Adler, Fardon 1999: 113).“

Krom Cooka zmínil Steiner ještě několik objevitelů, v jejichž zápiscích se pojem vyskytuje okrajově. Byl zde vysvětlován tak, jak se

později ustálil i v běžném hovorovém jazyce – totiž jako označení něčeho zakázaného. V roce 1950 byl takto běžně používán, nicméně Steiner vzpomíná své mládí, kdy se s pojmem poprvé setkal v zeměpisných časopisech. V závěru kapitoly vyzdvihl Kotzebueovu expedici, na které navigátor Louis de Freycinet vypracoval svého času nejuvstíznější charakteristiku *tabu*. Popsal ho jako věc *zakázanou, nebo chráněnou a ustanovení zároveň civilní i náboženské* (Adler, Fardon 1999: 115).

3.3 Rozvedení pojmu

Steiner poukázal na různá etymologická vymezení pojmu, přičemž zdůraznil, že žádné nenasvědčuje jinému původu, než polynéskému. Zde vyzdvihl Shortlandův model, ve kterém se *tabu* skládá ze slova *ta* (označení) a příslovce *pu* (přidává důraz). *Tabu* je tak *důrazným označením*, takovým, které nelze ignorovat. Steinerovi se zdála taková skladba pojmu pravděpodobná, neboť sám v polynéských jazycích několikrát zaznamenal podobný jev. Uvádí příklad maorského *ha* (dýchat) a *haha* (vyhrožovat křikem) (Adler, Fardon 1999: 117).

Výše zmíněné ovšem nic nemění na výkladu slova, který osciluje mezi zakázaným a posvátným. Zde přichází Steinerovo zamyšlení. Takové vymezení mu přišlo neuspokojivé, protože se snažilo vymezit pojem pomocí evropských jazykových možností. V tomto případě už Freud správně poznamenal, že moderní evropské jazyky postrádají vhodný ekvivalent (Freud 1991: 22). Steiner se pozastavil nad některými případy, kdy je koncept nečistého v přímém vztahu s posvátným a zakázaným. *Tabu* znamená všechny tyto tři věci a to mate člověka, jehož symbolický a jazykový aparát je postaven na polaritě pojmů. V této souvislosti dále upozorňuje, že slovo *noa*, někdy vnímané jako protiklad *tabu*, ve skutečnosti referuje k prostoru, který je ve své podstatě obyčejný a není třeba zde nějaké *tabu* uplatňovat. Steinerovými slovy: *Noa značí oblast života, kde neexistuje žádné tabu a, ipso facto, nemůže být protikladem tabu* (Adler, Fardon 1999: 120).

V neposlední řadě vyzdvihl sociální a politický aspekt, kdy podoba a rozsah v jakém je aplikováno přímo souvisí s postavením jednotlivce a jeho *manou*. Příklady zde uvedené není třeba citovat. Steiner chtěl upozornit, že tradiční modely klasifikace *tabu* jsou účelové a neodráží realitu správným způsobem. Kritizovaný klasifikační systém je v tomto případě Lehmannův. Steiner ho považoval za užitečný výčet, nicméně poukazyval na fakt, že nelze rozlišovat například *tabu* politické a náboženské. Tyto dvě kategorie se ve skutečnosti často prolínají.

Pokud se dříve přiklonil k čistě polynéskému původu slova, rozhodl se ho nadále vysvětlovat na příkladech z tohoto prostředí. U těch opět zdůraznil, že vztah *tabu* k *noa* není srovnatelný s protiklady *posvátné* a *světské*. Za příhodnější považoval přirovnat tento vztah k svazování a rozsvazování (Adler, Fardon 1999: 125). Akcentoval zde tedy určitou dynamiku, proces.

První příklad poukazuje na použití *tabu* jako záruky svých vlastnických nároků a sociálně regulační prvek. Steiner ho označil za *osobní tabu*. Nejen, že se zde odhaluje symbolická opora konceptu (muž s postavením může nárok vyjádřit přirovnáním k části těla), ale i jeho výrazný sociálně regulační prvek. Moc vznést *tabu* nad určitým předmětem souvisí přímo s *manou*, kterou je obtížné získat i udržet. Zatímco mocný muž přirovná dotyčný předmět k důležité části těla, obyčejný má možnost pouze ho po sobě pojmenovat. Síla daného *tabu* má také přímý vztah k *maně* toho, kdo s ním operuje. Taková moc vyžaduje omezení a disciplínu i od toho, kdo jí disponuje a tato omezení opět definuje *tabu*. Zvláštní kategorií jsou pak kouzla, u kterých není zřejmé, kdo je seslal. Jejich účinek je proto nepředvídatelný a opět jsou vnímána jako *tabu*. Fungují tak jako dobrý prostředek ochrany majetku.

Další skupinou příkladů, kterou Steiner vymezil byla *tabu nečistoty a nemoci*. Sem zahrnul ta spojená s ženskou menstruací a těhotenstvím a dále především se smrtí. Tyto záležitosti jsou natolik citlivé, že je třeba konkrétních *tabu*, aby mohly být náležitě překonány a nedošlo ke škodě.

Prostřednictvím těchto příkladů poukázal na fakt, že prostřednictvím *tabu* se odehrává mnoho aktivit, které jsou v jiných společnostech zaštiťovány jiným druhem sankcí nebo jinou terminologií (Adler, Fardon 1999: 130).

3.4 Tabu ve viktoriánské éře a evolucionistický přístup

V této kapitole Steiner vznesl kritickou poznámku, vztahující se k protestantskému vlivu na popis tabu a zvyklostí s ním spojených. Svou pozornost zaměřil na osobu Roberta Smitha, který tabu definoval jako primitivní soubor zákazů. Smith byl zastáncem myšlenky určitých primitivních přežitků ve vyspělejších kulturách. Vlastně se pokouší nastínit původ „vyšších“ kategorií svatého v instituci primitivních pověr. Logicky hledá přechodnou fázi mezi oběma kategoriemi ve Starém zákonu. Díky tomu Steiner patrně věnoval Smithovi značný prostor. Poukázal, že se způsob, jakým Smith určité praktiky přisuzuje těmto pověrám, neslučuje s jejich skutečným účelem ani podstatou. Smith v zásadě považoval tabu za předchůdce instituce posvátného. Podstatným prvkem obou institucí je, že v dané společnosti vymezují prostor, který je člověku nepřístupný a brání plnému využití přírodního potenciálu. Označením toho či onoho za posvátné dělají semité v podstatě to samé, jako tabuizováním nečistého. Steiner shrnul tuto Smithovu teorii následovně.

„Tedy je zde kruh. Princip nakažlivosti⁶ je nízký protože je součástí nižší formy pověr, ale tato primitivní forma se nesestává pouze z víry v nakažlivost (která, samozřejmě, neexistuje izolovaně), ale z celé samotné kategorie tabu (plurál). Je zde, nicméně, nejasné rozlišení mezi ideou svatého a nižší formou pověr protože, přesto jak rozdílné mohou být, mají společný princip nakažlivosti (Adler, Fardon 1999: 155).“

Smith tedy nepopisuje tabu jako takové, ale určitý stejný koncept, který se snaží nalézt v primitivní i sofistikovanější formě. Obé pochopil

⁶ Přeloženo autorem z anglického termínu *contagious*

jako kategorie, sloužící k vymezení nečistého a nebezpečného a předjímací pozdější zákony a morálku.

Steiner však Smithovi přiznal určitou správnost úsudku. Semitské slovo *qodash*, které oba považují za ekvivalent tabu (Smith za derivát), zároveň nese i význam svatosti. Oba tuto svatost nepovažovali za charakteristický rys božství. Smith ji považoval za vyjádření vztahu mezi bohem a člověkem, pro což Steiner nenašel ve Starém zákonu oporu. Jak ale sám říká, nadpřirozené síly se nikdy neprojevují bez toho aby takový vztah byl navázán a tento ustanovený vztah je *qodash* (Adler, Fardon 1999: 162). Samotná jeho existence vyžaduje určitý rámec chování.

Podstatné je, že se Smith pokoušel vysvětlit tabu v kontextu společnosti, která měla jeho instituci integrovanou. To Steiner postrádal u dalšího viktoriánského vědce, Jamese Frazera a definice, kterou poskytl v rozsáhlé publikaci *Encyclopædia Britannica*. Tabu je zde popsáno jako „*označení pro systém náboženských zákazů, který se plně rozvinul v Polynésii, ale jehož znaky můžeme pod různými jmény nalézt ve většině světa*“ (Adler 164). Steinerova kritika je zde nemilosrdná. Považoval za nepřijatelné, že Frazer nijak neosvětlil, jak zvyky spojené s tabu vytvářejí systém, jakým způsobem se rozvinul a co vlastně znamená ono plné rozvinutí, ani proč se tak stalo v Polynésii. Ve zkratce postrádal u Frazera sociologický přístup. Vágnost jeho definice tabu demonstroval celou škálou příkladů a zároveň upozornil, že jsou často použity ve zcela nevyhovující podobě. Za všechny mluví tato konkrétní kritika formy, jakou jsou uvedené příklady prezentovány.

„Jak se dostal ke zmínce příkladu z Markéz? Pomocí krásného stylistického aparátu. Řekl, „Červená barva byla tabu na Novém Zélandu; na Havaji, Tahiti, Tonga a Samoe to byla bílá.“ Markézy se v tomto výčtu neobjevily, tak dodal větu začínající, „Na Markézách muž...“ A tento muž musí najít někoho jiného, aby mu vařil. Vaření poskytuje další podnět a Frazer pokračuje: „Žena zaměstnaná přípravou kokosového oleje byla

tabu po pět a více dní, během kterých nemůže mít pohlavní styk s mužem (Adler, Fardon 1999: 169).“

V závěru svého výčtu Frazer popisuje tabu jako primitivní předstupy pozdějších zákonů a morálky, založený především na pověrčivosti. Steinerova kritika byla v tomto bodě opravdu procítěná a jednoznačně odmítavá. Odpor, který měl k takové povýšenosti a k evolucionistické perspektivě, zde dal jasně najevo. Nejde však o afektovanou reakci, považoval za důležité upozornit na nebezpečnost takového způsobu myšlení. Jak sám konstatoval, tato Frazerova definice měla zakořenit tak silně, že ovlivnila i pozdější práce, včetně Freudovy *Totem a tabu*. Steiner se dále věnoval rozvedení tématu ve *Zlaté ratolesti*, kde kritizoval především Frazerův intelektualismus. Frazer se pokusil analyzovat instituci tabu jako psychologicky univerzální kategorii strachu z imaginárního nebezpečí, plynoucího z neschopnosti rozlišovat morální kategorie. Zároveň ji zahrnul do své koncepce magických praktik, aby ji bylo možno umístit na pomyslnou evoluční přímku vedoucí od magie k moderní vědě.

Se stejným entusiasmem, jakým kritizoval Frazera sám, Steiner následně rozvedl vůči Frazerovi kritickou práci⁷ Roberta Ranulpha Maretta. Oproti Frazerovi se vymezil přístupem, který se blíží popisu sociálního fenoménu a dle Steinera může obstát i v kontextu strukturálně – funkcionalistickém. Tabu je zde představeno jako instituce zajišťující „*nezbytnou koordinaci politické organizace a systému rituálních hodnot*“ (Adler, Fardon 1999: 179).“

Marett se však následně nedokáže vypořádat se vztahem tabu a *many*. Pojem *mana* zde opět funguje iracionálně jako cosi všudypřítomného. Mechanismus jakým je popsán spěje k protimluvu, který Steiner uvedl: „*Čím více moci divoch má, tím více má many; ale pohybujeme se v kruhu, protože se zdá, že bez many není v divochově životě ani moc.*“

⁷ *Threshold of religion* (Adler, Fardon 1999: 176)

Zůstal tak přítomen princip určité nevyzrálosti a jednoduchosti divošské mysli, vyjádřený existencí instituce, která je zdánlivě hloupá.

Tabu ve světle první poloviny 20. století

Pokud Steiner u Meretta pozoroval přístup ovlivněný sociologickou metodou, zcela evidentně ho vidí v práci Luciena Lévy – Bruhla *Primitives and supernatural*. Uvedené citace opravdu ukazují snahu popsat instituci tabu komplexně a v kontextu potřeb dané společnosti. Řídícím mechanismem je zde transgrese. Steiner se nicméně rozhořčil nad Lévy – Bruhlovou neschopností oprostít se od dogmatu primitivní mysli, která transgresi přisuzuje působení nepochopitelných vnějších sil. Nedokáže také překročit určitou schematickou popisnost řešení situace, kdy k transgresi dojde. Protože předpokládá její uchopení iracionální divoškou myslí, vidí jen možnost, jak takovou situaci eliminovat a navrátit se do optimálního stavu. Steiner se vymezil následujícím způsobem.

„Skrze nakažlivost je zde sociální participace na nebezpečí a sociální vztahy lze popsat skrze toto nebezpečí. Takové koncepty mohou být diskutovány z pohledu sociální integrace, bez odkazování ke kategoriím transgrese... (Adler, Fardon 1999: 188)“

Pokud se výše nastíněné uchopení problematiky ukázala jako nedostatečná, bylo tomu proto, že předpokládala jednoduchost a iracionalitu aktérů. S odlišnou perspektivou přišel Steinerův učitel Radcliffe – Brown⁸. Ústředním pojmem je zde *společenská hodnota*. Steiner ji uvedl v následujícím kontextu.

„(1) Jakákoliv věc přispívající k blahobytu společnosti je považována za poskytovatele ochrany před zlem; (2) víra v intenzitu ochrany moci kterou disponuje záleží na důležitosti služeb, které aktuálně pro společnost vytváří; (3) druh zvláštní ochrany, která je očekávána je často ve vztahu k druhu služby, kterou aktuálně vykonává (Adler, Fardon 1999: 191).“

⁸ *Andaman Islanders* (Adler, Fardon 1999: 190)

Ověření správnosti takového tvrzení je dle Steinera otázkou empirie. Dále se tedy soustředil na podmnožinu této *společenské hodnoty, hodnotu rituální*. Zde došel k závěru, že pojem řádně nevystihuje podstatu tabu, neboť dochází k jeho polarizaci hodnotami jako pozitivní a negativní. Řídícím principem obsaženým v instituci tabu je ale nebezpečí, které plyne z jeho překročení. Radcliffe Brown dále posouvá svůj pohled na rituál do symbolické roviny. To Steiner považoval za zbytečné, neboť instituce tabu odkazuje pouze k vědomí nebezpečnosti jeho porušení. Důležitá zde není ani podoba samotné sankce, ale tlak, který vytváří její možnost na společnost.

Freudovo vymezení tabu

Freud se snažil nalézt v instituci tabu oporu pro svou koncepci přednáboženského věku. Tabu je, snad ještě výrazněji než u Frazera a Smithe, vykresleno jako pozůstatek strachů z neznámého, z temných a démonických sil. Ve Freudovské psychologii je jakousi moderní obdobou tabu obsesivní porucha.

„Freud nalézá čtyři společné prvky mezi tabu a obsesivní poruchou: (1) fakt, že zákazy postrádají jakýkoliv stanovitelný motiv; (2) fakt, že jsou udržovány vnitřní potřebou; (3) fakt, že jsou snadno přenosné a existuje zde riziko nákazy od zakázaného objektu; a (4) fakt, že iniciují nutnost provedení ceremoniálních úkonů (Adler, Fardon 1999: 205).“

Steiner tyto body podrobil postupné kritice, která ve zkratce vychází z podstaty tabu jako společenské instituce. Například v případě druhého bodu mluví o nemožnosti vnitřní potřeby zákazu u kmenového náčelníka. Tyto zákazy jsou sociálně determinované. Naopak nelze mluvit o ceremoniálních úkonech v případě pacienta postiženého obsesivní poruchou. Steiner si ostatně nakonec povzdechl, že je naivní čekat od Freuda sociologickou teorii.

3.5 Tabu ve Steinerově pojetí

V závěru práce se Steiner pokusil vymezit tabu vlastním způsobem. Poukázal na zvláštnost polynéského tabu, sdíleného rozdílnými společnostmi a označujícího rozdílné věci. Jednotící princip viděl ve vztahu ke zvyku vyhýbání se. V následném vymezení polemizuje s Margret Meadovou (ppp), která podle Steinera nejlépe shrnula informace obsažené v tehdy aktuálních publikacích. Upozornil však, že tam kde Meadová vidí projevy kulturní variability, mohou tyto odlišnosti vyplývat spíše z rozdílného politického uspořádání. Zároveň považoval některé její vývody za příliš sebvědomé, postrádající dobře zdokumentované pozadí. Pozastavil se však u následující citace.

„Popis novice nebo nedotknutelného krále jako tabu je příliš volný; mělo by být řečeno, že konkrétní činy jsou tabu pro ně, protože spáchání takových činů těmito osobami je kulturně definováno jako vytvoření nebezpečné situace (Adler, Fardon 1999: 213)“

Steiner reagoval následujícím způsobem.

„Zde by mělo být řečeno, že všechny stavy nebezpečí, nejen ty vytvořené porušením tabu, jsou sociálně nebo kulturně definovány, a že je to přesně tento vztah mezi definovaným nebezpečím a restriktivní složkou, který bychom měli v každém případě studovat (Adler, Fardon 1999: 213).“

Nebezpečím Steiner nechápal konkrétní ohrožení, jakým je pro něj například porážka, ale *jinou sílu (moc)*, které je třeba čelit. Zahrnuje tedy vše, co se vymyká oblasti přímé lidské kontroly. A zde vstupuje na scénu instituce tabu.

„Situace je pokládána za nebezpečnou: dobrá, ale nebezpečí může být společensky neformulovatelná hrozba. Tabu poskytuje upozornění, že nebezpečí není obsaženo v celé situaci, ale v určitých specifických činech, které se jí týkají (Adler, Fardon: 213).“

Tabu je tedy jakýmsi návodem, pomáhajícím lidem nejednat v konkrétní situaci způsobem, který by vedl k ohrožení. Steiner ve svém pojednání rád používá jednoduché metafory. Dovolím si tedy také jednu předložit. Malé dítě nemá nejmenší důvod považovat horkou plotnu za nebezpečnou. Od rodičů však ví, že je nebezpečné se jí dotýkat. Pokud toto doporučení uposlechne, nikdy nebude muset čelit samotnému popálení. Zde se Steiner s Meadovou opět rozchází. Ta umísťuje význam tabu do zkušenosti s nebezpečím, dítě se tedy musí nejdříve spálit aby bylo rozpoznáno, že je plotna horká a následně se stanovilo tabu.

Steiner dále upřesnil tabu jako prostředek k omezení a lokalizaci nebezpečí.

„...studium určení nebezpečí v společenských institucích a společenského tlaku potřebného k nařízením zdrženlivosti tak, aby nebezpečí zůstalo určité, spočívá v sociologickém přístupu k problému(Adler, Fardon: 214).“

V samotném závěru pak poukázal, že chování determinované nebezpečím je jediným možným způsobem, jakým se vztahujeme k hodnotám.

„Společenské vztahy jsou popsatelné v kategoriích nebezpečí; skrze nakažlivost je zde přítomna společná participace na nebezpečí. A my nalzáme ve stejném pojmu, pojmu tabu, rozdílné sociální funkce: (1) klasifikaci a identifikaci transgrese (která je spojena, ačkoliv může být studována odděleně, s procesy socializace), a (2) institucionální lokalizaci nebezpečí specifikací nebezpečného a ochranou společnosti před ohroženými a tím pádem nebezpečnými jednotlivci (Adler, Fardon: 214).“

3.6 Význam Steinerovy koncepce tabu

Steinerův pohled na problematiku tabu se vymyká předchozím uchopením. Zásadní rozdíl tkví v odklonu od tradičního pohledu, nazírajícího na instituci tabu jako významného prvku, objevujícího se

v kultuře *druhých*. Tabu nechápe jako soubor primitivních praktik a zvyklostí ani se nesnaží popisovat ho komplikovaným pojmovým aparátem, vytvořeným za tímto účelem. Zjednodušeně, nepřipisuje tabu významy, které nemá.

Steiner akcentuje potřebu upustit od konceptu *druhých* a uplatnit jejich vlastní perspektivu. V tomto světle se ukazuje, že koncept tabu není reakcí primitivní mysli na strach z neznáma, ale sofistikovaným způsobem socializace a stanovení společenských vazeb. Rezonuje zde koncept nebezpečí a potřeby společnosti takové nebezpečí rozpoznat a předejít chování, které vede k přímé konfrontaci s tímto ohrožením. Ten je obsažen i v práci *Náboženská pravda* a patrně nechyběl ani ve ztraceném pojednání o otroctví. Podstatné je, že Steiner vidí tuto potřebu vyrovnat se s nebezpečným jako univerzální kategorii. Podařilo se mu tak nejen dekonstruovat pojem tabu, aniž by potřeboval podepírat své závěry o různě relevantními příklady. Odhalil, že tabu se ve své podstatě neliší od jiných institucionalizovaných forem ochrany společnosti před vnějším i vnitřním ohrožením.

Zbořil tak zažitý pohled na výrazný objekt antropologického zájmu, přičemž jeho dřívější uchopení podrobil velmi pečlivé kritice. Jeho nové vymezení pojmu tak nachází odezvu i dnes, například v práci Michaela Macka⁹.

---

⁹ Mack, M.. Law and Charity Walter Benjamin, Leo Strauss, Georg Simmel, Franz Baermann Steiner. *Law Text Culture*, 5(1), 2000.

4 ZÁVĚR

Na počátku jsem si stanovil úkol představit osobnost Franze Baermanna Steinera v prostoru, ze kterého pocházel – území současné České republiky. Zároveň jsem se pokusil shrnout jednu ze Steinerových nejzásadnějších prací, sérii přednášek věnujících se problematice tabu. Oproti původnímu záměru jsem nerealizoval přímý výzkum v terénu, neboť se ukázal být neuskutečnitelným a pro práci zcela bezvýznamným.

Věřím, že práce přispěla k pochopení života a díla tohoto zapomenutého intelektuála, dle některých intelektuála intelektuálů. Zároveň je první obsáhlejší prací na toto téma, která byla v českém jazyce realizována.

5 RESUMÉ

Franz Baermann Steiner left his footprint in the modern history of social anthropology. Although his life was shadowed by multiple personal tragedies, he did not surrender. Instead, he made it significant part of his way of thinking. Despite his early passing, he left a legacy, from which some of the leading persons of anthropology in 2nd half of 20th century were inspired.

This paper's purpose is to introduce this remarkable person in Czech and also point to his famous analysis of taboo.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

1. ADLER, Jeremy, FARDON, Richard (eds.). 1999. Franz Baermann Steiner – Selected writings, volume 1. :Taboo, thruth, and religion. Berghahn books
2. ADLER, Jeremy, FARDON, Richard (eds.). 1999. Franz Baermann Steiner – Selected writings, volume 2. :Orientpolitik, value, and civilization. Berghahn books
3. MACK, Michael. 2002. Anthrooogy as Memory: Elias Canetti's and Franz Baermann Steiner's Responses to the Shoah p. 411 in History and theory, Vol. 41, No. 3. Blackwell publishing for Wesleyan University
4. ZABOROWSKY, Holger. 2003. Anthrooogy as Memory: Elias Canetti's and Franz Baermann Steiner's Responses to the Shoah pp. 319 – 321 in The Jurnal of Religion, Vol. 83, No. 2. The University of Chicago Press
5. FREUD, Sigmund. 1966. Totem a tabu: o niektorých paralelách v duševnom životě divochov a neurotikov. SAV
6. DEMETZ, Peter. 1998. Praha černá a zlatá. PROSTOR
7. SOUKUP, Václav. 2005. Dějiny antropologie. PRAHA
8. KORECKÁ, Zuzana: Taboo, truth and religion. Franz Baermann Steiner [IV].(Taboo, truth and religion. Franz Baermann Steiner) . In: Český lid. Vol. 88., 2001, No.4., s. 397-398
9. MACK, Michael. 2000. Law and Charity Walter Benjamin, Leo Strauss, Georg Simmel, Franz Baermann Steiner. Law text culture

7 SEZNAM INTERNETOVÝCH PRAMENŮ

1. *Kohoutí Kříž : šumavské ozvěny* [on-line] . Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, c2001-2012, poslední aktualizace 25.04.2012. [cit. 25.04.2012]. Překlady a české texty Jan Mareš, elektronická verze Ivo Kareš. Dostupné z: <http://www.kohoutikriz.org>